**„Opustíš-li mne, zahyneš...“
Akademická dráha Otakara Machotky a dalších českých
sociologů v emigraci po únoru 1948***

ZDENĚK R. NEŠPOR**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

**‘If You Leave Me, You Will Die...’ The Academic Trajectories
of Otakar Machotka and other Émigré Czech Sociologists
after February 1948**

Abstract: This article focuses on Czech sociologists who left Czechoslovakia immediately after the communist coup in February 1948 and their subsequent academic and personal fates in exile. Attention is devoted principally to Otakar Machotka (1899–1970), a prominent figure in both Czech political life and pre-Marxist Czech sociology with strong personal and methodological ties to the Chicago School; this article’s research draws on his correspondence and on other archived sources. Machotka’s special circumstances worked to his favour in the United States where he was offered excellent academic positions. However, Machotka was opposed to the sociological mainstream(s) of his time and (unsuccessfully) attempted to establish his own school between sociology and social psychology. After that he accepted a tenured position at a marginal non-research university and failed to gain an audience in wider American or international academia. On a personal level, he preferred to focus on his family and social work rather than to take part in the academic game. In this he was perhaps influenced by the bleak fates of two of his colleagues in exile, František Rouček (1891–1952) and Zdeněk Ullrich (1901–1955), both of whom gave priority to their professional careers, which took them to Africa, where they both met an early death. Members of the youngest cohort of Czech post-February 1948 exiled sociologists, however, enjoyed happier fates, gaining some international academic renown, but only after graduating (anew) from western universities.

Keywords: Machotka Otakar, Czech sociology, sociological emigration, history of sociology, communism

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2017, Vol. 53, No. 5: 737–764

<https://doi.org/10.13060/00380288.2017.53.5.363>

* Článek je výstupem z projektu CSDA Research – Výzkumný program Českého sociálněvědního datového archivu (reg. č. CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_013/0001796), financovaného z OP VVV; autor za tuto podporu děkuje. Velký dík patří rovněž synovi Otakara Machotky, prof. Pavlu Machotkovi, s nímž autor text opakovaně konzultoval; za jeho nedostatky ovšem Pavel Machotka nenese nejmenší vinu.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D., Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: zdenek.nespor@soc.cas.cz.

Komunističtí ideologové využívali závěrečné dvojverší Dykovy básně *Země mluví* (ovšemže bez velkého důrazu na jejího autora a zejména jeho politické postoje) k tomu, aby odradili potenciální zájemce o emigraci do svobodného světa. Třebaže nešlo o jediný takto využitý nástroj protiemigrační propagandy, během čtyřiceti let komunistické vlády byl asi jak nejfrekventovanějším, tak nejdéle užívaným. Byl totiž z velké míry pravdivým. Přes světlé výjimky je třeba konstatovat, že většina emigrantů v cizině rozhodně neměla „na růžích ustláno“, nebyla nikterak vítána a nedokázala, či spíše ze strukturních důvodů nemohla se uplatnit (statusově) tak vysoko jako ve „staré vlasti“.¹ Zvlášť výrazným příkladem mohou být čeští sociologové emigrovaší po únoru 1948 z „republiky sociologů“ [Nešpor 2011], jejichž osudy chce přiblížit tato studie; nejméně ve dvou případech přitom smrt nebyla jen hořkou metaforou.

Hlavním předmětem našeho zájmu bude nicméně exilová akademická dráha jednoho z nejpřednějších tehdejších českých sociologů, který měl současně nejlepší předpoklady pro uplatnění v cizině, konkrétně ve Spojených státech – Otakara Machotky (1899–1970). Z dosavadních zpracování jeho života a díla [Nešpor 2011: zejm. 147–151; Nešpor a kol. 2013: 222–229²] víme, že přes počáteční úzkou vazbu na francouzskou sociologii se Machotka stal předním českým znalcem meziválečné americké sociologie, o níž dokonce napsal samostatnou studii [Machotka 1937], stejně jako o americké společnosti [Machotka 1946; srov. také Nešpor 2015a]; ve Spojených státech přitom již v meziválečném období stážoval a krátce zde pobyl rovněž po druhé světové válce, přičemž na konci čtyřicátých let byl zván k další akademické stáži [Hrubý, Kosatík, Pousta 2006: 165]. Kromě těchto oborových vazeb, v nichž se mu zjevně nemohl rovnat žádný z kolegů (s výjimkou Antonína Obrdlíka, který však již v této době zakotvil v aplikovaném výzkumu [srov. Nešpor a kol. 2013: 289–291]), mohl čerpat také z prominentního postavení, jehož se mu dostalo jakožto významnému československému politikovi – válečnému odbojáři, členu České národní rady a potom místopředsedovi Zemského národního výboru, členu předsednictva národněsocialistické strany a jejímu hlavnímu ideologovi před volbami v květnu 1948 [srov. Machotka 1947a]. Následující stránky nicméně prokážou, že přes všechny výhody, které Machotka oproti dalším novodobým exulantům této epochy měl, ve Spojených státech neu dělal zdaleka takovou kariéru, jakou v Československu kvůli svému politickému

¹ K českým (československým) emigracím v období vlády komunistického režimu existuje již bohatá literatura, dílčí shrnutí v historické perspektivě poskytuje Nešpor [2005: 263–267]. Zvláštnímu případu akademické emigrace se systematicky věnují Strbáňová a Kostlán [2011], jejich dílo je ovšem omezeno dobou vzniku Československé akademie věd; dřívější emigranty z řad akademiků v míře přesahující biografie konkrétních osobností představují rozhovory vedené Hrubým, Kosatíkem a Poustou [2006] a v případě sociálních vědců medailony zaměřené na jejich odborné působení [Petrusek 2011].

² Machotka je jediným významným českým meziválečným sociologem, který dosud čeká na zpracování své biografie. Do jisté míry ji ovšem supluje výbor z jeho textů doplněný vzpomínkami manželky Jarmily [Machotka 2001].

přesvědčení a zjevně i kvůli důvodným obavám o vlastní život a rodinu musel opustit.

Tato teze, v níž Otakar Machotka figuruje jako *pars pro toto* celé české sociologické emigrace bezprostředně po únoru 1948 (zatímco osudy pozdějších akademických exulantů byly odlišné, lepší zejména v případě těch, již opustili Československo v roce 1968 a po něm), byla již formulována [Nešpor 2011: 235–236; obdobně Nešpor a kol. 2014: 263–266]. Její pramenný doklad byl však nanejvýš částečný, opřený hlavně o publikační analýzu a sekundární prameny, podobně jako v případě Petruskova studia dalších českých sociálních vědců v exilu [Petrusek 2011]. Prohloubení našeho poznání této zvláštní kapitoly z dějin české sociologie umožnilo teprve zpřístupnění Machotkovy osobní korespondence, deníků a nepublikovaných děl z amerického období (1948–1970), které zároveň rozšířilo naše vědomosti o osudech (některých) jeho dalších kolegů – tyto archiválie byly v nedávných letech věnovány Národnímu archivu v Praze péčí Machotkova syna Pavla.³ Zatímco stručné deníkové záznamy si Machotka vedl jen v bezprostředně poemigračním období, když pobýval v sídle prominentních emigrantů, tzv. Alaska House,⁴ archiv jeho došlé korespondence je zřejmě úplný a pokrývá celé americké období.⁵ Koncepty či kopie svých dopisů si Machotka nearchivoval, částečně jsou však dostupné prostřednictvím archivních pozůstalostí jeho korespondenčních partnerů – z osobních dopisů se jedná především o korespondenci s jeho někdejší kolegou a protektorem Josefem Králem, vůdčí postavou pražské sociologické školy.⁶

Může být namítnuto, že tato a další autorovy studie z dějin české sociologie nepřinášejí dostatečně „sociologické“ zpracování tématu, že jsou na rozdíl od kupříkladu Fleckových dějin rakouské sociologie a sociologické emigrace do Spojených států povýtče idiografické [Skovajsa 2015: 855–858; srov. Fleck 2007, 2015]. Tato námitka je oprávněná, avšak jen do času. Sociologické dějiny sociologie, o nichž hovoří Christian Fleck [1999], je možné konstruovat teprve tehdy,

³ Národní archiv v Praze, f. Otakar Machotka (dále jen NA – Machotka); za upozornění na tyto nově disponovatelné prameny autor děkuje prof. Pavlu Machotkovi, za svolení k nahlížení do nezpracovaného fondu jeho správci Mgr. Janu Kahudovi. Sluší se poznamenat, že tyto archiválie již vedly ke vzniku dvou kontextuálně analyzovaných edic [Nešpor 2015a, 2015b].

⁴ Nepravidelné denní záznamy pokrývají období od dubna do července 1948, autor se k nim ještě jednou vrátil v červenci 1950, kdy provedl jakousi bilanci svého odchodu do exilu a sžívání s americkou společností.

⁵ Dřívější Machotkova korespondence je dochovaná jen velice kuse, což souvisí s policejním zabavením veškerých písemností po jeho odchodu do emigrace. Není přitom jasné, zda Machotka svůj archiv zlikvidoval (pokud jej vůbec shromažďoval), nebo zda se policejní orgány rozhodly zachovat jenom jeho část.

⁶ Archiv Akademie věd ČR Praha, f. Josef Král (dále jen AAV – Král), kt. 2. Pro přesnost dodejme, že Králův fond obsahuje jen dva dopisy O. Machotky, bohatší je v tomto směru fond Machotkův.

existuje-li dostatečně probádaná a pevná informační základna vytvořená historickým výzkumem. V případě rakouské sociologie, která nadto po řadu dekád byla mnohem užší než česká a neprošla tolika politicky ovlivněnými zvraty, tuto základnu vybudovala mnohaletá výzkumná práce a její interpretační i diskusní reflexe [uveďme alespoň dva zásadní sborníky *Kölner Zeitschrift für Soziologie*: Lüschen 1979; Lepsius 1981b; dále Rosenmayr, Köckeis 1966; Langer 1988; Balog, Mozetic 2004 aj.], podobně jako je tomu v případě „větších“ a celosvětově reflektovanějších národních sociologických tradic. V případě té české v mnoha ohledech stojíme dosud na počátku. O prameny a kontextuální znalost opřené dílčí historické studie jsou přitom nezbytným krokem k tomu, abychom k sociologičtějšímu, avšak vzhledem k historické realitě adekvátnímu a nereduktivnímu přístupu dospěli.

Machotkův exil I: „lehké začátky“

Přestože Machotkův odchod do exilu, americké okupační zóny v Německu, rozhodně nebyl snadnou záležitostí (musel jej následovat rovněž jeho jedenáctiletý syn a manželka s ještě mladšími dcerami), po shledání v Alaska House byla jejich situace řádově lepší než v případě velké většiny ostatních emigrantů. Ani v tomto prominentním „sběrném táboře“ sice nebylo všeho dostatek a jeho osazenstvo nemělo volný pohyb, bylo to však také z důvodu jejich bezpečnosti a hlavně, všichni očekávali brzký odchod k zahraničně odbojové práci, která by jim v řádu měsíců či nanejvýš let umožnila návrat do od komunistů osvobozeného Československa. Machotkovy postavení bylo přitom o to lepší, že měl prozatím zajištěnou budoucnost: na jarní a letní trimestr měl prostřednictvím E. W. Burgesse pozvání Rockefellerovy nadace k hostujícímu přednášení na Chicagské univerzitě (University of Chicago), kde stážoval již ve třicátých letech [Machotka 2001: 151; Hrubý, Kosatík, Pousta 2006: 165]. Ačkoli byl zároveň „vedoucím domu“ Alaska House a pro spojenecké velení vykonával i další úkoly, začal si připravovat přednášky o evropské sociologii⁷ a korespondoval s Burgessem o možnosti svého přesunu.⁸ Musel však napřed získat americké vízum a peníze na cestu, což zdaleka nebylo samozřejmé: 28. června si trpce stěžoval, že už měl přednášet, a místo toho trčí v Evropě nemoha „překonat nervové napětí a depresi“.⁹ Přesto se snažil být užitečný alespoň jiným, kteří se na něj obraceli s žádostmi o kontakty a pomoc ve Spojených státech,¹⁰ a nakonec se s měsíčním zpožděním do Chicaga přece jen vydal.

⁷ NA – Machotka, kt. 1, sg. 34-1/14/3, Deníkové záznamy 1948–1950, 27. 6. 1948, 14. 7. 1948.

⁸ Ibid., 23. 6. 1948.

⁹ Ibid., 28. 6. 1948.

¹⁰ Ibid., 24. 7. 1948.

© Rodinný archiv Pavla Machotky

Machotkovým rodinným přítelem byl Ernest W. Burgess,
fotografie z Machotkova prvního pobytu v USA v roce 1935
(zleva Burgess, Machotkova manželka Jarmila, Burgessova sestra, Machotka).

Kontrakt hostujícího profesora (*Visiting Professor*) na jedné z nejprestižnějších amerických kateder sociologie byl ovšem uzavřen jen na jeden semestr a nedošlo k jeho prodloužení. Burgess, který byl Machotkovi již dříve přátelsky nakloněn [Machotka 2001: 151–152], proto požádal Williama C. Lehmana ze Syrakuské univerzity, nemohl-li by Machotka přejít tam. Lehmann neodmítl¹¹ a během dvou týdnů byla nabídka devítiměsíční hostující profesury na stole; adresát byl ovšem upozorněn, že univerzita mu za stávajících podmínek nemůže nabídnout trvalý úvazek (*tenure*).¹² Přesto nebylo nad čím váhat a Machotka nabídku hned následujícího dne přijal. Poválečná situace amerických vysokých škol nebyla nijak růžová kvůli poklesu hodnoty nadačního jmění, velkému počtu studentů, z nichž jen část platila plné školné, a profesorských míst bylo málo také kvůli demobilizovaným vojákům a emigrantům z Evropy, ať už těm, již se během

¹¹ NA – Machotka, kt. 4, sg. 34-1/13/6, list William C. Lehmana E. W. Burgessovi, 2. 8. 1948.

¹² Ibid., kt. 3, listy Thomase R. Fischera O. Machotkovi, 16. a 17. 8. 1948.

druhé světové války nebo dříve ve Spojených státech rozhodli usadit natrvalo, nebo nově příchozím. Obrovský (i institucionální) rozvoj, jímž americká sociologie prošla v poválečných dekádách [Cuin, Gresle 2004: 174–179; srov. Steinmetz 2007; Calhoun, VanAntwerpen 2007], byl navíc teprve v počátcích.

Nespoléhaje (jen) na Burgesse, Machotka ostatně začal mobilizovat své socioprofesionální kontakty ve Spojených státech hned po svém příjezdu. Víme-li, že před více než dekádou byl v kolegiálních a někdy i přátelských stycích v Chicagu se sociology Herbertem Blumerem, E. W. Burgessem, Leonardem Cottrellem, W. F. Ogburnem, Louisem Wirthem a (tehdy studentem) Edwardem Shilsem, s teologem českého původu Matthewem Spinkou a v Los Angeles se sociology E. S. Bogardusem, Clarencem Chasem a E. F. Youngem [Machotka 2001: 151, 153, 156], je pravděpodobné, že je oslovil všechny, i když to nelze pramenně doložit. Rozsáhlejší korespondenci udržoval především s Blumerem, Bogardusem a Burgessem, jimž také posílal své články a rukopisy.¹³ Nebylo to úplně marné. Zatímco Burgess Machotkovi pomohl s místem, byť jen dočasným, Herbert Blumer zajistil publikaci jeho článku v *American Journal of Sociology* [Machotka 1949]. Machotka vedle toho kontaktoval některé dřívější emigranty z Československa, pokud se pohybovali v akademických kruzích, přinejmenším sociology Pitirima Sorokina a Josefa S. Roučka a historika Otakara Odložilíka; mimo jeho zájem zůstal pochopitelně Antonín Obrdlík, s nímž měl odborné i osobní spory [Nešpor 2011: 122–124]. Zde však byl z objektivních důvodů méně úspěšný.

Sorokin, který vinou Talcotta Parsonse přišel o své postavení na Harvardu, sice pomohl Zdeňku Ullrichovi, o kterém ještě bude řeč, Machotkovi však nijak pomoci nemohl.¹⁴ Rouček, který v roce 1948 přešel na méně prestižní univerzitu, sice projevil zájem o Machotkovu knihu o Masarykovi [vyšla pak jako Machotka 1950], jinak ale zůstal chladným a zanedlouho se docela rozkmotřili; zatímco ještě zpočátku – v jinak česky psaných dopisech – Machotku oslovoval „Dear Otakar“, v posledním listě, který bude zmíněn níže, to byl už jen „Dear Machotka“.¹⁵ Odložilík, který brzy po svém příchodu do USA získal vynikající profesuru na Columbia University, se stal adresátem Machotkových úvah o založení československé exilové univerzity, inspirovaných nejspíš velkými očekáváními, jež zpočátku svého exilu chovali někteří z vůdčích politiků (Machotka se dlouhodobě stýkal především s Petrem Zenklem). Možná k nim přispěly i relativní úspěchy německých sociologů a dalších vědců na amerických univerzitách, výrazné již v případě meziválečných uprchlíků před nacismem a „obnovené“ v poválečném obdo-

¹³ Zejm. ibid., kt. 2, sg. 34-1/3/7; dopisy Herberta Blumera O. Machotkovi, 9. 11. 1948, 24. 4. 1950, 22. 5. 1950; sg. 34-1/3/7, dopis E. S. Bogarduse O. Machotkovi, 8. 5. 1950; sg. 34-1/1/7, dopisy W. S. Burgesse O. Machotkovi, 11. 2. 1950, 18. 4. 1950, 26. 4. 1950, 9. 5. 1950.

¹⁴ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/15/11, dopis Pitirima Sorokina O. Machotkovi, 29. 5. 1950.

¹⁵ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/1/10, nedatovaný dopis J. S. Roučka O. Machotkovi z roku 1948; kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis J. S. Roučka O. Machotkovi, 11. 5. 1950.

bí [Luckmann 1981; Lepsius 1981a; srov. Berger 2012: 9–25]. Odložilík nicméně právem varoval před unáhleností: „Víte jistě tak dobře jako já, že zatím je každý kampus přetížen. Kam by nás tedy vzali? Možná za rok, možná později, až se trochu ulehčí. Ale za takovou věcí by se muselo velice chodit, protože napřed by musela být finanční podpora.“¹⁶ Z návrhu tedy sešlo, nicméně Odložilík – přestože byl z dřívějšíka v užším kontaktu s Machotkovým konkurentem Obrdlíkem [srov. Odložilík 2003: 82, 173, 275, 556] – se snažil pomoci alespoň prostřednictvím svých styků s Paulem F. Lazarsfeldem. Lazarsfeld však Machotku nepřijal a zastřeně Odložilíkovi naznačil, že o něj nestojí.¹⁷

Ještě jednou proto pomohly „dávné vazby“: po uplynutí dočasné smlouvy v Syrakusách Machotka získal díky Leonardu Cottrellovi, který se v témže roce stal prezidentem Americké sociologické asociace, v létě 1950 semestrální kontrakt na Cornellově univerzitě.¹⁸ O necelý týden později dostal (opět) stejnou nabídku od Chicagské univerzity,¹⁹ rozhodl se nicméně pro Cornell, snad v naději, že tam bude moci zakotvit trvaleji.²⁰ Možná však i z důvodů praktických, protože přestěhování do Ithaky (a v roce 1950 do Endicottu) ve státě New York bylo méně náročné, ani neznamenal odloučení od rodiny. Dva roky po vstupu na americký kontinent, který se už začal zdát definitivním nebo přinejmenším dlouhodobým, Machotka sice nestrádal, a dokonce působil v oboru na nejvýznamnějších univerzitách – jeho kontrakty ovšem nebyly uzavřeny na nikterak vysoké částky a k trvalému uplatnění (a zajištění rodiny) měl stále daleko. Přesto své rozhodnutí emigrovat v soukromí bilancoval pozitivně: „Vedlo se nám dobře, spíše velmi dobře zatím, co naši doma žijí v hrůze a strádání[,] a co horšího[,] ve stálém strachu,“ obával se nicméně nové války a/nebo dalších politických, ekonomických, kulturních a sociálních otřesů.²¹ Snad i proto, nepochybně však kvůli své povaze, dokumentované jak prostřednictvím egodokumentů, tak vzpomínkami jeho syna, vytrvale pomáhal dalším utečencům – tuto možnost v citované čistě osobní bilanci považoval za jeden z hlavních dosažených úspěchů a svědčí o ní rovněž Machotkova korespondence, která byla žádostí o pomoc plná, a to až do šedesátých let.²²

¹⁶ Ibid., kt. 4, sg. 34-1/3/10, dopis Otakara Odložilíka O. Machotkovi, 20. 11. 1948.

¹⁷ Ibid., kt. 4, sg. 34-1/3/10, dopis Otakara Odložilíka O. Machotkovi, 28. 2. 1950.

¹⁸ Ibid., kt. 8, sg. 34-1/23/1, dopis Cornellovy univerzity O. Machotkovi, 2. 6. 1950.

¹⁹ Ibid., kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis University of Chicago O. Machotkovi, 8. 6. 1950.

²⁰ Pro tento výklad svědčí Machotkovy pozdější (neúspěšné) pokusy o získání místa na této univerzitě; ibid., kt. 8, sg. 34-1/23/1, dopis Cornellovy univerzity O. Machotkovi, 7. 4. 1953; sg. 34-1/23/1, dopis Cornellovy univerzity O. Machotkovi, 18. 1. 1954.

²¹ NA – Machotka, kt. 1, sg. 34-1/14/3, Deníkové záznamy 1948–1950, 26. 7. 1950.

²² Prvními žadateli byli přirozeně spoluemigranti, přicházející do Spojených států bez Machotkova sociálního zázemí, jimž se snažil pomoci s hledáním pracovních míst: NA – Machotka, kt. 5, sg. 34-1/14/3, dopis Zdeňka Sudy O. Machotkovi, 14. 10. 1948; kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Karla Krásy O. Machotkovi, 2. 2. 1950; kt. 5, sg. 34-1/1/1, dopis Oldřicha Šebka O. Machotkovi, 31. 1. 1950; kt. 2, sg. 34-1/3/11, dopis Jaroslava Brázdy O. Ma-

Machotkův exil II: „akademická periferie“

V průběhu svého působení na Cornellově univerzitě Machotka zjistil, že ani toto angažmá nebude mít pokračování, začal proto shánět nové místo. Informace o případných možnostech mu dodával „starý známý“ Burgess,²³ žadatel však zjevně zkoušel daleko víc možností. Zkušenost jej naučila, aby se přitom neorientoval jen na prestižní univerzity severovýchodu Spojených států – zkoušel i méně známé *colleges*,²⁴ uvažoval i o jiných oblastech země²⁵ a snad dokonce o odchodu do Izraele.²⁶ Vzhledem k tomu, že v Machotkově korespondenci jsou dochovány pouze došlé listy, nevíme, zda nekontaktoval ještě větší množství pracovišť (velmi pravděpodobně ano). I dochovaných deset odmítnutí, z nichž některá byla výsledkem neúspěšných konkurzů, svědčí nicméně o Machotkově enormní snaze trvale zakotvit v americkém akademickém světě. Nakonec se mu to podařilo, v roce 1950 získal profesorské místo na Harpur College (roku 1965 přejmenované na State University of New York) v Binghamtonu, a tento úvazek byl o dva roky později přeměněn na trvalý.

Machotka se pro Binghamton rozhodl nejspíš proto, aby se s rodinou nemusel daleko stěhovat a zůstal blízko většího počtu významných univerzit (roční, ovšem jen docentské místo (*Associate Professor*) mu nabízela i Kalifornská univerzita²⁷), svou roli přitom hrálo i sociální zakotvení v místním prostředí.

chotkovi, 20. 5. 1952; kt. 4, sg. 34-1/14/3/16, dopisy Václava Suchého (Charlese Marka) O. Machotkovi, 10. 12. 1954, 15. 6. 1965; kt. 4, sg. 34-1/1/1/190, dopis Hermana R. Lantze O. Machotkovi, 17. 7. 1956; kt. 2, sg. 34-1/1/1, dopis Františka Bernarda O. Machotkovi; Machotka však pomáhal i svým americkým studentům, např. kt. 5, sg. 34-1/1/10, dopis Eastona C. Rothwella O. Machotkovi, 19. 2. 1964, jak o tom svědčí i dvě desítky jejich děkovných a informativních listů určených někdejšímu učiteli (*ibid.*, kt. 2–6). Je ovšem třeba uvést, že žádný z těchto žáků v době, kdy Machotkovi psal (a zřejmě ani později), nezařadil akademické místo.

²³ *Ibid.*, kt. 2, sg. 34-1/1/7, dopisy E. W. Burgesse O. Machotkovi, 11. 2. 1950, 18. 4. 1950, 26. 4. 1950, 9. 5. 1950.

²⁴ *Ibid.*, sg. 34-1/1/10, dopisy Lindenwood College O. Machotkovi 23. 5. 1950, 15. 6. 1950; dopis Ohio Wesleyan University O. Machotkovi, 18. 5. 1950; dopis University of Oklahoma O. Machotkovi, 2. 6. 1950; sg. 34-1/23/1, dopis Brooklyn College O. Machotkovi, 25. 4. 1950.

²⁵ *Ibid.*, kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis University of North Carolina O. Machotkovi, 3. 3. 1950; dopis University of California O. Machotkovi, 6. 4. 1950; dopis University of Colorado O. Machotkovi, 15. 4. 1950; dopis Occidental College O. Machotkovi, 20. 6. 1950; kt. 3, sg. 34-1/21/5, dopis M. K. Holečkové O. Machotkovi, 9. 6. 1950.

²⁶ *Ibid.*, kt. 4, sg. 34-1/12/15, dopis Zdenky Müllerové O. Machotkovi, 11. 5. 1950.

²⁷ *Ibid.*, kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis University of California O. Machotkovi, 6. 4. 1950. Nejednalo se přitom o nabídku žádné z nedávno či nově zřízených univerzit kalifornského státního systému (Long Beach, Los Angeles, Sacramento či Santa Barbara), nýbrž o nejstarší a nejprestižnější univerzitu v Berkeley; v listě se uvádí, že nabídku zprostředkoval Machotkův kolega z Cornellu Robin M. Williams.

²⁸ Ještě během několika následujících let se Machotka pokoušel uchytit na některé z prestižnějších univerzit, avšak nepodařilo se mu to a po polovině padesátých let už o to

Machotka již od počátku padesátých let v Binghamtonu a okolí přednášel, osobně znal tamní akademiky a od roku 1951 aktivně působil jako odborný pracovník Council of Social Agencies of Broome County. Toto zázemí, které naplňovalo i jeho osobní zájem o sociální práci a pomoc potřebným, by v případě přestěhování musel samozřejmě opustit.²⁹ Rovněž binghamtonská *tenure* na sociologii a sociální psychologii vyhovovala jeho tehdejší akademickým zájmům, protože již v Československu do značné míry opustil silný meziválečný akcent na empiricko-statistickou sociologii ve prospěch kombinace kvantitativní empirie s kvalitativními, spíše sociálněpsychologickými metodami a přístupy [srov. Nešpor 2015b, 2015c]. Nadto šlo o nově založenou univerzitu, mezi jejímiž akademickými pracovníky vynikal natolik, že mu to dávalo možnost vybudovat si vlastní pozici a akademickou školu. Tato novost a neukotvenost s sebou ovšem nesla rovněž nedostatek prestiže, spočívající i v tom, že univerzita nenabízela doktorské vzdělání; přes všechna pozitiva nešlo popřít, že Machotka ve Spojených státech trvale zakotvil na periferii akademického světa.

Příčiny byly objektivní a zřejmě i subjektivní povahy, určitou roli zde ostatně mohly hrát i jazykové důvody.³⁰ Jak už bylo řečeno, poválečný *boom* americké akademie v období, kdy Otakar Machotka hledal trvalejší uplatnění, teprve začínal a o místa „na výsluní“ byla velká nouze. Dokonce i sám Machotka se stal adresátem řady žádostí o pomoc v této oblasti, ačkoli jeho možnosti byly velice omezené.³¹ Jeho dílo, o kterém bude ještě řeč, navíc neodpovídalo hlavnímu proudu (proudům) tehdejší americké sociologie a Machotka ostatně ani mno-

přestal usilovat; srov. *ibid.*, kt. 8, sg. 34-1/23/1, dopis Cornellovy univerzity O. Machotkovi, 7. 4. 1953; kt. 2, sg. 34-1/2/2, dopis E. H. Bella O. Machotkovi, 24. 3. 1953; kt. 8, sg. 34-1/23/1, dopis Cornellovy univerzity O. Machotkovi, 8. 1. 1954.

²⁹ Svou roli přitom mohlo hrát i Machotkovo mimoakademické angažmá v československých exilových politických strukturách: v roce 1953 se stal členem a v období 1955–1956 dokonce předsedou Rady svobodného Československa. Přestože se nestal nijak významnou postavou exilové politiky [srov. Fic 2002], o což asi ani neusiloval, znamenalo to další pracovní angažmá, stejně jako příprava vydání vzpomínek účastníků pražské květnové revoluce [Machotka 1965] a další přednášková, publikační a organizační činnost v rámci exilové komunity. Je přitom důležité zmínit, že Machotka tuto činnost důsledně odděloval od své akademické práce, s výjimkou již uvedené rané úvahy o vzniku československé exilové univerzity.

³⁰ Machotka angličtinu sice ovládal perfektně, avšak přece jen nikoli na úrovni rodilého mluvčího; s korekturami textů mu pomáhal jeho syn Pavel, který do Spojených států přišel jako jedenáctiletý a jemuž se angličtina záhy stala prvním komunikačním jazykem [srov. Machotka s. a.: iii]. Tento handicap na druhou stranu nelze přeceňovat, protože v podobné situaci byli prakticky všichni imigranti a mnozí z nich, včetně excelentních akademiků, se nikdy dokonale anglicky nenaučili, a to ani mluvené formě jazyka [srov. např. Beneš 2001: 199 (Roman Jakobson)].

³¹ Kromě již citovaných případů lze uvést Josepha Bensmana (NA – Machotka, kt. 2, sg. 34-1/1/1, dopis O. Machotkovi, 2. 7. 1953) nebo Arthura J. Vidicha (*ibid.*, kt. 6, sg. 34-1/1/1, 9 dopisů O. Machotkovi z let 1954–1958), z nichž oba se později zařadili mezi přední americké sociology, třebaže nikoli mezi úplnou špičku americké sociologie.

ho nepsal. A jeho psaní se nesrovnávalo s dobovými disciplinárními standardy: když v roce 1957 poslal článek do *American Journal of Sociology*, kde už publikoval dříve, byl mu kvůli rozsahu a nejasné argumentaci zamítnut³² a Machotka s tímto textem zprvu neuspěl ani u svého známého Bogarduse v časopise *Sociology and Social Research*. Důvod byl prostý, článek víc než trojnásobně přesahoval standardní rozsah a stylově odpovídal středoevropskému košatému, asociativnímu způsobu psaní – musel být zásadně přepracován a zkrácen, pak teprve mohl vyjít [jako Machotka 1959].³³ Machotkovy možnosti v porovnání s jinými kandidáty byly proto omezené, což vzhledem ke svému věku asi oprávněně zhodnotil jako handicap, který už nechtěl napravovat.

Jeho postavení v rámci americké sociologické komunity navíc nestálo jen na konkrétním univerzitním angažmá, nýbrž i na neformálních osobních vztazích. Byl pochopitelně považován za odborníka na českou, respektive i evropskou sociologii³⁴ a příležitostně dostával rovněž nabídky k prezentaci svých aktuálních badatelských témat, a to i v rámci výročních zasedání Americké sociologické asociace.³⁵ Vzhledem k jeho mimomainstreamovému přístupu a perifernímu akademickému zázemí to přitom rozhodně nebylo samozřejmé. Výzkumný projekt, který pro asociaci vypracoval, ovšem přijat nebyl³⁶ a nemaje dostatečné vlastní (univerzitní) prostředky, Machotka musel žádat své kolegy, aby jeho témata a studenty zapojovali do jimi realizovaných větších výzkumů.³⁷ Jeho místo ve světové sociologické obci bylo nicméně nezpochybnitelné, jak o tom svědčí uvedení již v prvním vydání Bernsdorfova *Internationales Soziologenlexikon* [Bernsdorf 1959:

³² Ibid., kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis American Journal of Sociology O. Machotkovi, 29. 1. 1957.

³³ Ibid., kt. 2, sg. 34-1/3/7, dopisy E. S. Bogarduse O. Machotkovi, 24. 7. 1958, 30. 9. 1958.

³⁴ V této souvislosti dostal mj. k recenzování článek J. S. Roučka pro *American Journal of Sociology* (ibid., kt. 3, sg. 34-1/1/1/1/12, dopis E. C. Hughes O. Machotkovi, nedat. 1954), který jednoznačně zamítl. Vlastní text sice neznáme, s největší pravděpodobností však argumentačně vycházel ze staršího Roučkova textu ze *Slavonic Encyklopaedia* [Roucek 1949: 1223–1228], který byl jednak povrchní, jednak v řadě ohledů věcně nesprávný a/nebo neodpovídající Machotkovým názorům. Rouček Machotku z autorství posudku podezřívá a v osobním dopise mu úkorně napsal, že pokud je „recenzent“, nechť odpustí, že plánuje, jak mu to profesně i jinak vrátit“ (ibid., kt. 5, sg. 34-1/1/10, dopis J. S. Roučka O. Machotkovi, 10. 4. 1954). Výše už bylo uvedeno, že tím se jejich vzájemné vztahy definitivně zkalily. Machotka naproti tomu (později) podporoval Jiřího Kolaju v úsilí o postižení vývoje a hlavních výsledků československé sociologie (ibid., kt. 4, sg. 34-1/8/12, dopis Jiřího Kolaji O. Machotkovi, 13. 11. 1961), konzultoval s ním studii, která nakonec vyšla v *Revista Mexicana de Sociología* [Kolaja 1963] – jiné odborné časopisy o tak „obsurní“ téma neměly zájem. Rozsáhlá korespondence mezi Kolajou a Machotkou z let 1953–1962 přitom svědčí o tom, jak dalece se starší z obou českých sociologů v exilu snažil pomoci tomu mladšímu; o Kolajovi bude ještě drobná zmínka níže.

³⁵ NA – Machotka, kt. 6, sg. 34-1/21/2, dopis R. H. Turnera O. Machotkovi, 3. 8. 1959; kt. 5, sg. 34-1/1/10, dopis R. A. H. Robsona O. Machotkovi, 19. 10. 1960.

³⁶ Ibid., kt. 11, sg. 34-1/14/3, Návrh výzkumného projektu, nesmyslně založený v rukopise *The American and European Symbolic Inter-actionism and Its Problems*.

³⁷ Ibid., kt. 2, sg. 34-1/3/7, dopis O. Machotky E. S. Bogardusovi, 31. 4. 1966.

340–341]. Dáme-li za pravdu vzpomínkám jeho manželky [Machotka 2001] a syna (osobní sdělení), potvrzovaným rovněž svědectvím egodokumentů a argumentací v publikovaných dílech, Machotka nebyl přehnaně ambiciózní a nevyhledával konflikty, neztotožňoval se s tvrdou akademickou soutěží na amerických univerzitách. Za těchto okolností mohl být s dosaženými úspěchy docela spokojen, i když jeho společenský status ve Spojených státech zdaleka nedosahoval toho, který kvůli komunistickému převratu opustil v Československu.

Nevědomé v sociálních vztazích

Podstatným důvodem, proč se Machotka ve Spojených státech jako sociolog výrazněji neprosadil, byla jeho publikační činnost. Jestliže v meziválečném období v Československu vydal řadu prací, jejich zahraniční recepce byla v podstatě nulová jak kvůli jazykové bariéře, tak kvůli „obskurním“ (= českým) tématům, jimž byly věnovány; Machotka byl v mezinárodní či americké sociologické obci znám jenom jako osoba [srov. Maus 1962: 170–171; Becker, Barnes 1961: 1060–1067; v obou případech nebyl ani jmenovitě uveden], případně příležitostný recenzent pro chicagský *American Journal of Sociology* (několik recenzí napsal již ve třicátých letech během svého amerického pobytu, k recenzní činnosti se přirozeně vrátil i po roce 1948). Největší dílo meziválečné pražské sociologické školy, které zřejmě jako první v Evropě aplikovalo přístupy chicagské školy a na kterém se Machotka výraznou měrou podílel, *Sociologické studie poměšťování pražského okolí* [Ullrich 1938], v době svého vydání nešťastně zapadlo, a i když se dočkalo zahraniční recenze [Taussigová 1940], zůstalo ve světě prakticky neznámé [Musil 2012: 396]. V poválečném období nadto původní chicagská škola dožívala [Bulmer 1984; Smith 1988; Hammersley 1989] a v americké sociologii se na více než dekádu prosadila dvě nová dominantní paradigmata, jež C. Wright Mills pejorativně označil jako „velkou teorii“ (Parsons) a „abstraktní empiricismus“ (Lazarsfeld, byť Stouffer by asi byl lepším příkladem) [Mills 2002: 31–84; srov. Cuin, Gresle 2004: 174–183; Calhoun, VanAntwerpen 2007].

Machotka obě dominantní školy znal, avšak nechtěl se k nim znát: Parsonsovu teorii (právem) označil za „komplikovanou“³⁸ a kvantifikující empiricismus, jenž mu byl blízký v meziválečném období, jako jedinou metodu zavrhl ještě před odchodem z Československa³⁹ – možná právě proto jej nepřijal Paul F. La-

³⁸ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/1/10, nedat. odpověď O. Machotky na dopis E. C. Rothwella z 19. 2. 1964, 1964. Naopak Parsons v rozhovoru s Josefem Králem (ovšem opět teprve v šedesátých letech) o Machotkovi prohlásil, že už není sociologem, nýbrž sociálním psychologem; ibid., kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 14. 12. 1966.

³⁹ Pro přesnost dodejme, že ačkoli se Machotka výrazněji vzdal kvantifikujícího empiricismu až po druhé světové válce [Nešpor 2015b, 2015c], již v meziválečném období upozorňoval, že nejde o jediný možný/vhodný přístup ke studiu sociálních jevů [srov. Machotka 1932: 187–211].

© Rodinný archiv Pavla Machotky

Otakar Machotka během svého
amerického exilu
(fotografie asi z roku 1965).

zarsfeld, jak bylo uvedeno výše. V tomto smyslu se Machotka dobře neuvedl ani svým prvním článkem pro *American Journal of Sociology*, v němž zpochybnil (přírodo-)vědecký charakter sociologie; s odkazem na oborové klasiky tvrdil, že sociologie má blíž nanejvýš ke komplexnějším přírodním vědám, jako je geologie, geografie a meteorologie, zatímco přesné měření sociálních jevů a jejich kauzální analýza je možná jen v případě malých sociálních jednotek [Machotka 1949: zejm. 16–17]. Zatímco Parsonse a jeho žáky muselo popudit zpochybnění jakékoli „velké teorie“ a zcela odlišný výklad myšlenek oborových „otců zakladatelů“, kvantifikující empiricisté po obrovském úspěchu Gallupovské metodologie, Stoufferova *Amerického vojáka* a dalších podobných výzkumů, které začaly růst jako houby po dešti, přirozeně nepřijali zvnějšíšku a z jejich pohledu bez dostatečné znalosti diktovaná omezení vlastního výzkumného pole. Bližší než tyto dvě školy Machotkovi byl rodící se symbolický interakcionismus, prostřednictvím Her-

berta Blumera a dalších ostatně vycházející z tradic chicagské sociologie. V nepublikovaném rukopise jej Machotka po teoretické stránce ocenil, i když zároveň upozorňoval na nedostatky,⁴⁰ sám se však nevydal ani touto cestou, stejně jako se nezapojil do příslušných veřejných diskusí. Zde ovšem nutno konstatovat, že k proklamativnímu ustavení symbolického interakcionismu došlo teprve mnohem později [Blumer 1969]. Machotka se ostatně nadlouho publikačně odmlčel, protože napřel své úsilí k vlastnímu, metodologicky zcela odlišnému studiu.

Jeho tématem, které si přivezl už z Československa, byl výzkum působení nevědomých faktorů a motivací na sociální jednání [Machotka 1947b; srov. Nešpor 2015b]. Snažil se rozřešit otázku, proč v období nadvlády nacismu docházelo ke kolaboraci, a to i ze strany lidí, kteří se s nacistickou ideologií nikdy nezotožnili a kteří tím současně ani nesledovali osobní prospěch [Machotka 1964: xvii]. „Malé“ a pro Machotku nepochybně i osobně závažné téma vedlo ovšem

⁴⁰ NA – Machotka, kt. 11, sg. 34-1/14/3, *The American and European Symbolic Inter-actionism and Its Problems*.

ke grandióznímu projektu: většina sociálního jednání nepochybně má nevědomě nebo jen částečně uvědomělé kořeny, které se v knize snažil (ne vždy disparátně) klasifikovat prostřednictvím psychologických (osobnost, automatismy, imitace, učení, myšlení), sociálněpsychologických (emoce, sociální vazby a normy, postoje, hodnoty) a společenských či kulturních zdrojů. Vyšel přitom z rozsáhlé literatury, i když poněkud překvapivě téměř pominul dobově velice módní psychoanalýzu, přičemž své soudy příležitostně ilustroval prostřednictvím vlastní zkušenosti nebo přejatých příkladů; dílo však vzhledem ke svému rozsahu bylo především teoretické, neopíralo se o žádný systematicky sbíraný výzkumný materiál. Tyto charakteristiky asi přispěly k tomu, že autor měl potíže s nalezením nakladatele,⁴¹ přestože lektorské posudky mu napsali prominenti Blumer a Bogardus,⁴² a když kniha po téměř dekádě nakonec přece jen vyšla – autor rukopis přirozeně dále dopracovával⁴³ –, přes svoji nezpochybnitelnou závažnost a originalitu se dočkala jen velmi malé citační odezvy.⁴⁴ Příčina však mohla být také prozaičtější: tím, že Machotka neučil na výzkumné univerzitě a neměl doktorské studenty, dílo se proto špatně rozšiřovalo a chyběla mu citační návaznost, pro vstup mezi aktuálně diskutované akademické knihy zcela nezbytná.

Machotka se tím ovšem nenechal odradit, *Nevědomé v sociálních vztazích* bylo v jeho optice především teoretickou přípravou pro budoucí empirický vý-

⁴¹ Machotka s rukopisem neuspěl nejméně u šesti nakladatelů, kromě níže zmíněného Prentice-Hall šlo o Chicago University Press (NA – Machotka, kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis z 19. 5. 1955), Free Press (ibid., dopis z 2. 2. 1956), Rockefeller Foundation (ibid., sg. 34-1/23/1, dopis z 11. 2. 1959), Cornell University Press (ibid., dopis z 16. 12. 1960), University of North Carolina Press (ibid., sg. 34-1/1/10, dopis z 23. 1. 1961). Rukopis byl nakonec přijat Philosophical Library v New Yorku (ibid., kt. 1, sg. 34-1/14-3, smlouva The Philosophical Library s O. Machotkou, 15. 9. 1962).

⁴² Machotka si posudky vyžádal v roce 1958, když plánoval vydání v nakladatelství Prentice-Hall, a když tam neuspěl, posílal je i dalším nakladatelům. Srov. NA – Machotka, kt. 2, sg. 34-1/3/7, dopis O. Machotky Herbertu Blumerovi, 14. 5. 1958; ibid., dopis O. Machotky E. S. Bogardusovi, 15. 7. 1958.

⁴³ Kniha byla nejspíš (v první verzi) dopsána v roce 1955, když ji autor začal nabízet jednotlivým univerzitním nakladatelstvím, vyšla však teprve v roce 1964. Autor na ní ovšem nejspíš začal pracovat ještě dříve, protože v červnu 1950 mu R. F. Moore z nakladatelství Ronald Press v New Yorku psal, že mají předběžný zájem o vydání (ibid., kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis Ronald Press O. Machotkovi, 23. 6. 1950); z dochovaných archiválií není zřejmé, zda Machotka na tuto nabídku reflektoval.

⁴⁴ Toto konstatování platí i přes skutečnost, že dílo bylo vcelku hojně recenzováno. Machotka v listu J. Královi uváděl, že se mu dostalo do rukou 15 recenzí (AAV – Král, kt. 2, i. č. 175, dopis Otakara Machotky Josefu Královi, 30. 6. 1969); hodnověrnost tohoto údaje se nepodařilo ověřit. Přesto jde nejspíš o jedinou knihu českého autora, která byla recenzována jak v *American Sociological Review* [Bowman 1965], tak v *American Journal of Sociology* [Shibutani 1966]. Recenze ovšem vyznívaly spíše rozpačitě, byť ne tak negativně jako jediná česká recenze z pera Zdeňky Heluse; Helus Machotkovi vyčítal především nezáměr o psychologické přístupy a „necitlivost co do jemnosti a složitosti pozadí a výstavby uváděných teorií, pojmů a hypotéz“ [Helus 1969].

zkum dané oblasti, s nímž také sám začal. Využívaje dostupné výzkumné vzorky (především vlastní studenty a data získaná prostřednictvím sociální agentury) a techniky výzkumu (rozhovory a omezené množství dotazníků), Machotka se do určité míry vrátil k tomu, v čem v meziválečné československé sociologii exceloval – ke kvantitativním analýzám, tentokrát zaměřeným na dokumentaci nevědomých složek sociálního jednání, názorů a postojů. Ve druhé polovině šedesátých let stačil na tomto základě zpracovat dva rozsáhlejší rukopisy – *Computing Unconscious Social Experiences* a *The Unconscious in Opinions and Attitudes* –, které ovšem považoval jen za počátek další práce. Ani tentokrát však nebylo snadné najít nakladatele,⁴⁵ a než je Machotka mohl dokončit nebo v práci dále pokračovat, zemřel. Oba rukopisy proto vyšly posthumně péčí Machotkova syna Pavla, naneštěstí jen v pár exemplářích jako interní tisk binghamtonské univerzity [Machotka s. a.]. Přestože k nim přičinil vzpomínkovou předmluvu Everett Hughes, nemohly oslovit víc než pár zainteresovaných, hlavně Machotkových kolegů a žáků, pro něž byly sotva víc než vzpomínkou na jejich předčasně zesnulého autora. Ten sice prokázal, že jím naznačená perspektiva je badatelsky nosná a alespoň v určité míře – sám si uvědomoval její omezení – umožňuje operacionalizaci a kvantifikaci nevědomých prvků myšlení a jednání, nebylo mu však dopřáno dílo, které by to dokumentovalo širší akademické veřejnosti, dokončit.

Nevědomí (*unconscious* může být jak „nevědomé“, tak „nevědomí“) v sociálních vztazích se tak naneštěstí stalo nejen hlavním badatelským tématem posledního čtvrtstoletí Machotkova života a názvem jeho nejdůležitějšího spisu z tohoto období, ale přeneseně i hodnocením jeho přínosu dobové americké sociologii a sociální psychologii. Otakaru Machotkovi se z různých, objektivních i subjektivních důvodů nepodařilo výrazněji prorazit do povědomí svých akademických kolegů, zůstal jen ve vzpomínkách svých přátel – třebaže řada z nich formovala americkou sociologii padesátých a šedesátých let [srov. Machotka s. a.: iv–v] – a žáků.

Exilové osudy dalších českých sociologů po únoru 1948

Otakar Machotka nebyl jediným českým sociologem, který se po únoru 1948 rozhodl opustit vlast; důvodem přitom nebyly jen politické a občanské postoje, ale i bezprostřední strach o obor, protože v oborové komunitě se dobře vědělo, že sociologie je v sovětském bloku (toho času) zcela zakázána. Ze starších, v Československu na akademické půdě již etablovaných sociologů emigroval rovněž Zdeněk Ullrich – podobně jako Machotka „vyakčňený“ z pražské filosofické fa-

⁴⁵ První rukopis byl kvůli nedostatku prostředků v roce 1966 zamítnut State University of New York (NA – Machotka, kt. 8, sg. 34-1/1/10, dopis Public Committee State University of New York O. Machotkovi, 2. 6. 1966); autor jej následně poslal Paulu Ebertsovi, který o dílo projevil zájem, upozorňoval však na některé nedostatky (ibid., kt. 2, sg. 34-1/17/20, dopis Paula Ebertse O. Machotkovi, 8. 10. 1966).

kulty i Vysoké školy politické a sociální (VŠPS) a právem se obávající represí – a několik osob se sociologií spojených volněji: ekonomové Josef Macek a Karel Maiwald, pojistný matematik Emil Schoenbaum a rektor VŠPS František Rouček [Nešpor 2011: 234–236; Nešpor a kol. 2014: 263–266].⁴⁶ Zatímco ekonomové našli poměrně dobré akademické nebo vědu aplikující uplatnění, byť ne vždy hned, exilové osudy sociologa Ullricha a obchodního právníka se sociálněvědními zájmy Roučka byly mnohem pohnutější. Jejich neznámé peripetie přitom umožňují rekonstruovat právě zpřístupněná Machotkova korespondence.

Machotkův kolega a přítel Ullrich se na rozdíl od první jmenovaného dlouhodobě orientoval především na francouzskojazyčnou a německojazyčnou sociologii, ani v jedné z těchto zemí ovšem záhy po druhé světové válce nemohl zakotvit. Machotka se Ullricha snažil doporučit na americké stipendium, zřejmě však neúspěšně,⁴⁷ a žádal o intervenci v jeho prospěch rovněž společného známého Pitirima Sorokina. Sorokin v tomto ohledu nezklamal a napsal pro něj „*strong letter of recommendation*“, na jehož základě patrně Ullrich získal profesorské místo na Alexandrijské univerzitě v Egyptě, kde měl založit Ústav pro sociologii a sociální vědy.⁴⁸ Bylo to východisko z nouze, protože Ullrich neměl odpovídající mezinárodní publikační činnost, pro něho samotného však šlo o jedinečnou (a zřejmě i jedinou) šanci, jak se vymanit z nejisté existence v utečeneckém táboře a zůstat akademicky činným; současně musel zajistit manželku a dceru. Kromě akademického gründerství a nepříliš uspokojujivé situace v rámci egyptské akademické obce jej však čekal Násirův převrat a následné omezení občanských svobod, včetně listovní censure, proto se Machotkovi s obsírnějším dopisem ozval teprve po čtyřech letech, v březnu 1954.

Ullrich v něm hořce bilancoval své působení v Alexandrii, kde to bylo...

... jedním slovem hrozne, jak jste se mnou souhlasí každý cizinec... Filosofická fakulta má asi tak uroveň vyšší střední školy, a to především vinou profesoru, který sice má doktoraty z Londýna, Oxfordu a Paříže, ale při tom jsou to vědecky absolutně nuly. Naprostá jejich většina přestala vědecky pracovat a jediný jejich zájem je povyšování, které se zde děje automaticky, jako u nás někde na poště nebo v berním úřadě. ... největším jejich nepřítelem je nová publikace, ať kniha nebo vědecká revue [!], poněvadž čtení mají neradi. Jinak jde vše pomalým orientálním tempem. Řídím zde již pátým rokem sociologicky ústav a přednáším sociologii, ale nikdy to neslo za ‚introductory course‘. [bez diakritiky v originále]⁴⁹

⁴⁶ Mezi poúnorové sociologické exulanty lze do jisté míry řadit i Antonína Obrdlíka, který na sklonku roku 1947 přijal zaměstnání v OSN a do Československa se už odmítl vrátit.

⁴⁷ NA – Machotka, kt. 8, sg. 34-1/23/1, dopis O. Machotky Rockefellerově nadaci, 17. 2. 1948. O udělení stipendia, natož případném Ullrichově pobytu ve Spojených státech nemáme doklady a nenásvědčuje tomu ani jeho (pozdější) korespondence s Machotkou.

⁴⁸ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/15/11, dopis Pitirima Sorokina O. Machotkovi, 29. 5. 1950.

⁴⁹ Ibid., kt. 6, sg. 34-1/1/1, dopis Zdeňka Ullricha O. Machotkovi, 16. 3. 1954.

Přes tyto problémy se Ullrich v Egyptě snažil pokračovat ve své vědecké práci, podnikl několik výzkumů a připravoval k vydání několik článků, nejspíš i knihu.⁵⁰ Aktivní byl ostatně i proto, že své působení na alexandrijské univerzitě nepovažoval za definitivní („jsou zde tři egyptští ‚sociologové‘ na universitě, kteří už čekají na moje místo“), zajímal se o volná místa na prestižnějších blízkovýchodních univerzitách (aby mohl pokračovat v již započatých výzkumech) nebo ve Spojených státech (z obav před rostoucí mocí komunistů v zemi i regionu). Nic z naznačených úkolů však už nedokázal dokončit, protože nedlouho po odeslání dopisu Machotkovi onemocněl vlekou a zjevně špatně diagnostikovanou tropickou chorobou⁵¹ a 17. června 1955 v Káhiře ve čtyřiapadesáti letech zemřel.⁵²

Z nezbytí volená exotická emigrace zkrátila život rovněž Františku Roučkovi,⁵³ jehož zařazení na okraj české sociologie souvisí nejen s oficiálním postavením v rámci předúnorové VŠPS [Devátá 2010], nýbrž i s aktuálními akademickými zájmy. Byl-li Rouček původně profesorem občanského práva, před nímž dal přednost právu obchodnímu a jeho propojování s ekonomikou a politologií, v listu Machotkovi psal, že „sociologii ... se věnoval již doma a nyní pilně přes rok v exilu.“⁵⁴ Mohl v tom zajisté být i kus vypočítavosti, protože Rouček racionálně předpokládal, že se znalostí československého nebo i (středoevropského) práva se ve světě těžko uplatní, tento zájem však přesto nelze podceňovat. Na Machotku se poprvé obrátil v září 1950, když po emigraci v srpnu předchozího roku působil jako právník amerických okupačních sil v Německu, uvědomoval si však, že nepůjde o dlouhodobé zaměstnání, a tak jako mnozí jiní, hledal u něj doporučení či pomoc.⁵⁵ Měl sice tu výhodu, že byl bezdětný (emigroval proto pouze s manželkou), pro emigraci se však rozhodl příliš pozdě a nemohl tak

⁵⁰ Ullrich takto hovoří o „výzkumu o Alexandrii, [který] vyjde, ale ne drive než za rok“; publikace pak vyšla jako el Saaty, Hirabayashi [1959], Heinz Maus [1962: 176] nicméně přinejmenším její počátek připisuje Ullrichovi.

⁵¹ Ibid., kt. 6, sg. 34-1/1/1, dopis Josefíny Ullrichové O. Machotkovi, 27. 8. 1955.

⁵² Ullrichovo úmrtní oznámení (ibid., kt. 9, sg. 34-1/5/6), resp. i v minulé poznámce citovaný dopis, jsou prvním přesným určením data a místa jeho smrti. Obojí zůstalo neznámo jak Václavu Sekerovi, s nímž Ullrich a po jeho smrti jeho vdova udržovali korespondenci [srov. Janišová 1998: 139], tak v šedesátých letech Josefu Královi (NA – Machotka, kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 6. 2. 1966 [srov. Král 1969: 398]), tak Ullrichově biografce Janišové [Janišová 1998: 101].

⁵³ I zde je přitom třeba opravit nejzákladnější data, protože Československý biografický slovník uvádí jeho úmrtí 29. 12. 1967 [Tomeš, Léblová a kol. 1992: 601] a Karel Schelle k tomu přidává dokonce fantastickou historku o zabití lvy [Schelle 2009]; informace odtud přebírá rovněž Devátá [2010].

⁵⁴ NA – Machotka, kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopis Františka Roučka O. Machotkovi, 29. 10. 1950. Rovněž v oficiálním životopise, který k dopisu připojil, Rouček uváděl, že je odborníkem v oblasti práva, politické vědy a gnoseologie, může však vyučovat rovněž sociologii a pedagogiku.

⁵⁵ NA – Machotka, kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopis Františka Roučka O. Machotkovi, 9. 9. 1950; srov. také dopis z 21. 12. 1951.

využít poválečného amerického nařízení o uprchlících před komunismem, nýbrž jen starého imigračního zákona z roku 1924 (tzv. Johnsonova–Reedova zákona), obcházejícího beznadějně nízkou kvótu pro přijetí imigrantů z jednotlivých zemí v případě univerzitních profesorů, kteří se prokázali kontraktem s některou americkou vysokou školou. Zprostředkování profesorského místa ve Spojených státech ovšem přesahovalo Machotkovy možnosti.

Rouček na druhou stranu pochopitelně nespolehal jen na něj. Aniž bychom znali podrobnosti, přijal o rok později, v roce 1951 (nikoli tedy v roce 1949, jak se běžně uvádí) místo profesora práv, gnoseologie a sociálních věd na *college* (nikoli ještě univerzitě) v etiopské Addis Abebě, založené předchozího roku. Krátce byl i jejím rektorem. Ve srovnání s Ullrichem šlo ovšem o ještě obskurnější výspu akademického světa, Rouček si nicméně po zvážení svých možností a místních podmínek rozhodně nestěžoval – „kdyby nebylo té abnormální výše nad mořem (2600 m)“.⁵⁶ Nehledě na tyto obtíže i pedagogické a organizační záležitosti spojené s budováním nové vysoké školy, se Rouček pokusil napsat knihu *Doctrine of Politics*.⁵⁷ Dílo však nedokončil a zůstalo v dnes nezvěstném rukopise. Kvůli přetrvávajícím zdravotním obtížím, potvrzeným i lékaři, podnikl v roce 1952 cestu do Indie a trvale usiloval o možnost emigrace do Spojených států, už se jí však nedočkal. V prosinci (27.) 1952, o patnáct let dřív než uvádějí jeho životopisci, v etiopském podnebí podlehl srdečnímu záchvatu; po smrti se mu dostalo státního pohřbu, ale jestli mu opravdu bylo nabízeno prezidentství Nejvyššího soudu, nelze z dostupných pramenů zjistit.⁵⁸ Machotka se pak na dálku snažil pomoci alespoň vdově, než se znovu provdala.⁵⁹

Osudy generačně mladších sociologů, studentů nebo čerstvých absolventů z řad poúnorových emigrantů byly přeci jen radostnější: svému oboru se věnovali Ivan Gaďourek, Jiří Kolaja, Ferdinand Kolegar a Jiří Nehněvajsa [Nešpor 2011: 234–236; Nešpor a kol. 2014: 263–266; srov. také Petrusek 2011], k sociologii „konvertoval“ Jan Hajda a další. Nezbytnou podmínkou pro vstup do západního akademického světa bylo ovšem to, že obor znovu vystudovali na zahraničních univerzitách, což byl i případ akademicky nejproslulejšího sociálního vědce z řad poúnorových exulantů – sociálního antropologa Leopolda Pospíšila [srov. Hrubý, Kosatík, Pousta 2006: 187–208].⁶⁰ Také oni se, podobně jako Otakar Machotka,

⁵⁶ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopis Františka Roučka O. Machotkovi, 21. 12. 1951.

⁵⁷ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopis B. Roučkové O. Machotkovi, 28. 4. 1953.

⁵⁸ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopisy B. Roučkové O. Machotkovi, 31. 12. 1952, 28. 4. 1953, 12. 10. 1955. Státní pohřeb je pramenně doložen.

⁵⁹ Ibid., kt. 5, sg. 34-1/18/20, dopis B. Roučkové O. Machotkovi, 12. 10. 1955.

⁶⁰ Nemusíme ostatně chodit tak daleko, byl to i případ Machotkova syna, psychologa Pavla Machotky [ibid.: 161–186]: jeho úspěch v západní vědě byl podmíněn studiem na nejprestižnějších amerických univerzitách a vědeckým působením tamtéž. Mladší emigranti měli ovšem výrazně snazší situaci než o generaci starší Otakar Machotka, protože v době jejich absolutoria došlo k bezprecedentnímu nárůstu počtu vědecky orientovaných univerzit a příslušných profesorských míst.

rozhodli oddělit svoji akademickou práci od etnických vazeb, proto se s jednou dvěma výjimkami s Machotkou ani nesetkali, nebo s ním alespoň neudržovali písemný kontakt. Bylo to ovšem pochopitelné, protože jej nemohli znát jako svého učitele (šlo vesměs o studenty brněnské fakulty, jichž bylo víc než v případě pražské [Nešpor 2012b]). Výjimkou byl Ullrichův (i Machotkův) žák Ferdinand Kolegar, který po kratším pobytu ve Švédsku vystudoval na Chicagské univerzitě a od roku 1962 působil na Rooseveltově univerzitě tamtéž [Musil 2011: 377–378]. Je přitom nepravděpodobné, že by na Machotku vůbec nenarazil, avšak nepsali si.

Druhou, podstatnější výjimkou byl Jiří Kolaja, který sice po druhé světové válce studoval sociologii v Brně, s Machotkou se však s největší pravděpodobností poznal během válečného pobytu ve Zlíně, kde Machotka prováděl podnikový výzkum [Nešpor 2015c]. Kolaja po emigraci vystudoval v Chicagu, kde nejspíš ještě zastihl Machotku, a na čas se stal asistentem Pitirima Sorokina; psát si začali v okamžiku Kolajova odchodu na vzdálenou Talladega College v Alabamě.⁶¹ Odborně nejpodstatnější téma vzájemné korespondence bylo hodnocení středo-evropské a především české sociologie, o níž mladší z obou autorů s podporou a korekcemi staršího napsal již uvedenou studii [Kolaja 1963]. Když proto později Josef Král, který v socialistickém Československu nemohl získat exemplář textu, jejž znal jen podle titulu, projevil kvůli brněnskému zázemí autora obavy nad objektivitou vykreslení pražské sociologické školy,⁶² mohl jej Machotka uklidnit. Kolaja se k tomuto tématu sice ještě po mnoha letech vrátil jako editor [srov. Vaváková, Strmiska 1990: 65–66], do cizího textu však nezasahoval a jeho autoři z pochopitelných důvodů upřednostnili zcela jiné, novější tradice české sociologie; sám Kolaja se od poloviny šedesátých let věnoval úplně jiným výzkumům [Nešpor a kol. 2013: 177]. Tím také skončily jeho styky s Otakarem Machotkou.

Dodatek: Otakar Machotka a Josef Král

Machotkova profesní orientace ve Spojených státech, kterou dokumentují předchozí strany, jednoznačně ukazuje přijetí amerického exilu jako *statusu quo*; neznamená to, že by ztratil zájem o Československo, již proto ne, že se výrazně angažoval v kulturním (Společnost pro vědy a umění) i politickém (Rada svobodného Československa) životě českého exilu, nicméně tyto aktivity odděloval od své odborné práce, která musela vyhovovat potřebám a požadavkům hostitelské společnosti. Jeho kontakty s Československem byly prakticky nulové, právě kvůli exilovému politickému angažmá – ve své vlasti byl prezentován jako „exemplární zrádce lidu“, a to i v případě své akademické činnosti⁶³ –, takže kdyby kohokoli v Československu kontaktoval, těžce by mu tím ublížil. Machotka

⁶¹ NA – Machotka, kt. 3, sg. 34-1/8/12, dopisy Jiřího Kolaji O. Machotkovi z let 1953–1962.

⁶² Ibid., kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 22. 11. 1965.

⁶³ Na konci čtyřicátých let a v padesátých letech 20. století, když byla v sovětském bloku sociologie jakožto obor – „buržoazní pavěda“ – zakázána, byl Machotka zejména *Rudým*

ostatně neměl ani příliš na výběr, koho by kontaktoval: z oborových kolegů mu byli nejbližší Zdeněk Ullrich, který zemřel v Alexandrii, a Jan Mertl, jemuž Machotka v poválečném období velice pomohl obranou před odsouzením za kolaboraci, zároveň s ním však přerušil osobní styky [Nešpor 2012a]. Jádrem pražské sociologické školy, tvořící „exkluzivní klub“ vymezený proti všem ostatním, pak už tvořili jen dva starší „protektori“ této trojice: Antonín Boháč, který rovněž zemřel, a Josef Král. Jejich vzájemná korespondence přináší cenné informace doplňující poznání o „obnovené“ české sociologii v šedesátých letech 20. století [Voříšek 2012; Nešpor a kol. 2014: 299–514].

Machotku nepochybně zajímalo, jak se vede jeho staršímu kolegovi (spíše než učiteli, jímž fakticky nikdy nebyl [srov. Král 1969: 395–399]), obzvláště když věděl, že někdejší institucionální platforma školy, Společnost pro sociální bádání, přes všechny problémy stále existuje a je kolektivní členkou Mezinárodní sociologické asociace.⁶⁴ Báľ se však Krále jakkoli kontaktovat, aby jej tím nepoškodil. Uvítal proto cestu Everetta Hughese, v té době šéfredaktora *American Journal of Sociology* a vůdčího představitele chicagské školy, koncem padesátých let do Československa na kongres sociálních vědců v rámci UNESCO a vybavil jej všemi potřebnými informacemi.⁶⁵ Hughes mu na oplátku obšírně referoval o své návštěvě Prahy (naposledy ji navštívil v létě 1930, měl však zkušenosti i z poválečných cest do Moskvy a dalších socialistických metropolí, s nimiž srovnával) a krátkém setkání s Králem, jemuž vyřídil Machotkovy pozdravy.⁶⁶ K přímým kontaktům však ještě nedošlo, asi z obav, že by to Krále mohlo poškodit – z akademické sféry byl sice od počátku padesátých let proskribován, z existenčních důvodů se však snažil získat různé přívýděľky k malé penzi (hlavně prostřednictvím odborných

právem ukazován jako její představitel: „starý známý nepřítel lidu“, „lživědecký poskok... uklidňující sádelnatá srdce měšťáků ujišťováním, že bídu a hlad nezaviiňuje vykořisťovatelský kapitalistický systém, nýbrž nedostatek pily, vytrvalosti atd. u chudých lidí“ [Suchý 1952; obd. např. J. Ruml v *Rudé právo*, 22. 6. 1948 aj.]; tím lze vysvětlit, proč ani na jeho výzkumy z oblasti sociologie práce a sociální psychologie nikdo v Československu reálně nenavazoval, ačkoli by to meritorně mohlo být užitečné [srov. Nešpor 2015b, 2015c; dále srov. Petrusek 2000].

⁶⁴ International Institute for Social History Amsterdam, f. International Sociological Association, kt. 370. Poslední doložený (avšak nedochovaný) dopis Josefa Krále Výkonnému výboru ISA pochází z 9. 9. 1964, odvolává se na něj generální sekretář R. Girod ve svém dopise Královi z 21. 9. 1964. K dějinám Společnosti pro sociální bádání v období komunistického režimu Nešpor [2008: 43–45].

⁶⁵ Machotka se s Hughesem seznámil teprve po válce, protože v době jeho meziválečné chicagské stáže byl už Hughes jako absolvent (1928) mimo univerzitu, kam jako akademický pracovník znovunastoupil až v roce 1938 (J. Machotková ve svých pamětech uvádí, že se s ním ve třicátých letech nesetkali, mylně to však připisuje tomu, že byl během jejich chicagského pobytu na dovolené [Machotka 2001: 151]). V padesátých a šedesátých letech přitom styky obou rodin (Hughesovou manželkou byla socioložka Helen MacGill Hughesová) překročily běžnou kolegiálnítu, jak o tom svědčí dopisy obou manželů Hughesových Machotkovi z let 1954–1966 (NA – Machotka, kt. 3, sg. 34-1/1/12).

⁶⁶ Ibid., kt. 3, sg. 34-1/1/12, dopis E. C. Hughese manželům Machotkovým, 4. 10. 1958.

překladů). Na skutečný (korespondenční) styk museli proto oba kolegové počkat až do poloviny následující dekády a je příznačné, že s ním začal Král: „Budete asi velmi překvapen, že Vám píšu...“⁶⁷

Machotka mohl být překvapen (a potěšen) nejen tím, že si Král už mohl dovolit mu napsat, ale i jeho živým zájmem o dění ve světové sociologii (Královi bylo o sedmnáct let víc než Machotkovi) a současně až překvapivými znalostmi, které přes železnou oponu dokázal získat. „Starý pán“ žil vědou a přes velice omezené možnosti, které měl k dispozici,⁶⁸ se neváhal chopit jakékoli příležitosti. Od poloviny dekády se snažil maximálně využít „obnovy“, či spíše nového zakládání sociologických pracovišť a sociologie jako oboru v socialistickém Československu, které současně kriticky, ne však apriorně negativně hodnotil. Nevynechal žádnou přednášku zahraničních sociologů, kteří tehdy do Československa jezdili, a v roce 1966 se mu podařilo dostat se i na světový sociologický kongres do Evianu. Jeho korespondence s Machotkou proto vedle obligatorních rodinných a společenských informací⁶⁹ obsahuje vzájemné informace a diskuse o aktuálním sociologickém dění na obou stranách železné opony, vícekrát se oba autoři vrátili především k oboustranně zajímavým tématům – reflexi Spojených států z pera Ireny Dubské (již oba znali z poválečných let jako studentku a jejíž *Americký rok* [Dubská 1966] byl do značné míry nevyčtenou polemikou s Machotkovou *Amerikou*⁷⁰) a „pěči o tradici“ někdejší pražské sociologické školy. Třebaže

⁶⁷ Ibid., kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 22. 11. 1965.

⁶⁸ Jako (nuceně, z politických důvodů) penzionovaný profesor Karlovy univerzity měl sice přístup do Státní knihovny ČSR (dnešní Národní knihovny) ve zvláštním režimu, nebyl tam však vítán; vzhledem k cenzurním omezením i nedostatku prostředků přitom Král nemohl ve větší míře získávat informace ze Západu ani soukromě. Velká většina tehdejších akademických pracovníků s ním nadto nechtěla nebo se bála udržovat kontakt. Král se stýkal především s „pozůstalými“ členy Společnosti pro sociální bádání, s demografy Jaromírem Korčákem a Václavem Sekerou, psychologem Václavem Příhodou a antropologem Josefem Voráčkem (ibid., dopisy Josefa Krále O. Machotkovi, 22. 11. 1965, 24. 4. 1966); většina z nich přitom byla podobně proskřibována nebo stála na okraji tehdejší oficiální akademické obce, v níž udělal kariéru jenom Korčák. Naopak s Janem Mertlem Král podobně jako Machotka přerušil veškerý styk [Nešpor 2012a: 359–360], a když jej náhodně potkal v divadle a „jen se pozdravili“, promptně o tom Machotku informoval (NA – Machotka, kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 25. 4. 1966), stejně jako o pozdějším neúspěšném Mertlovu pokusu vrátit se k odborné práci (ibid., dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 14. 12. 1966).

⁶⁹ Na jejich základě lze opravit některé tradované omyly, kupříkladu informaci o poulnorové emigraci Františka Dědka [např. Nešpor a kol. 2013: 58] – Dědek byl ve skutečnosti vězněn a po propuštění zůstal v Československu v dělnických povoláních, nebo o návratu vdovy po Zdeňku Ullrichovi do komunistického Československa [např. Janišová 1998: 101]. Naopak potvrdit lze kupříkladu odjinud známou „zarputilost“, s níž se Král po zbytek svého života distancoval od Jana Mertla, jehož nepřestával považovat za válečného kolaboranta [srov. Nešpor 2012a: 359–360].

⁷⁰ Tuto hypotézu podporuje tematická struktura i způsob výkladu obou knih [srov. Nešpor 2015a], i skutečnost, že Machotka byl jediným „buržoazním“ českým autorem, o jehož po-

přítom v prvním případě Král stál určitě blíže stanovisku Machotkovu a na Dubskou (tehdy Zemanovou) měl velmi nepříjemné osobní vzpomínky z období akčních výborů na počátku padesátých let, přestože byl hyperkritický a v osobním i akademickém styku ne právě příjemný, uchoval si nestrannost a Machotkovi psal, že Dubská jde ve svém „objevování Ameriky“ „arci jinou cestou“, ne však z jeho pohledu nesprávnou.⁷¹

Na nebezpečí zapomnění na meziválečné a krátce poválečné dílo pražské sociologické školy, nebo ještě spíš jeho dezinterpretace buď v duchu soudobého marxismu, nebo kvůli odlišné tradici brněnské sociologické školy upozorňoval Král Machotku již ve svém prvním dopise v listopadu 1965.⁷² Zdálo se, že se jeho obavy naplňují; členové brněnské katedry – která měla výzkum dějin české sociologie přímo jako úkol státního výzkumného plánu – a jimi přizvaní pamětníci existenci konkurenční školy pražské buď zcela zamlčovali, nebo silně dezinterpretovali jednak z osobních důvodů (žákovský vztah Karla Gally k Břetislavu Foustkovi, jeho nechuť k pražské sociologické škole ve vlastním slova smyslu), jednak asi i z přetrvávající obavy před jakkoli pozitivním hodnocením „protilidových emigrantů“ (Machotky a Ullricha) a zejména jejich politické činnosti (v případě Machotky). Pražské sociologické škole se začala věnovat jenom mladá Jiřina Šiklová, která zjistila základní fakta a uvedla řadu omylů na pravou míru, ani její hodnocení však nebylo příliš pozitivní (škole přitom vytýkala rovněž nedostatek zájmu o aktivní sociálněpolitickou činnost):

Členové pražské sociologické školy se snažily [!] vtisknout této skupině charakter mezinárodní (kosmopolitní) socialistické [!] asociace (kromě prof. Josefa Krále, který se především věnoval české filosofii), a to se jim částečně zdařilo. Proto je nesmyslné právě toto jim dnes vytýkat a za to je snad i odsuzovat, nehledě k tomu, že to bylo přímo jejich programem. Na tuto svou orientaci však tato škola doplatila, neboť poúnorová emigrace některých jejích čelných představitelů byla zcela kontinuální s její programovou linií [Šiklová 1968: 24].⁷³

pis Spojených států Dubská opřela své předchozí, „teoretické“ dílo *Objevování Ameriky* [Dubská 1964: např. 44]. V *Americkém roce* pak prezentovala názory vůči Machotkovým namnoze odlišné, často až protikladné; Machotkovo jméno tu ovšem nepadlo.

⁷¹ NA – Machotka, kt. 4, sg. 34-1/12/9, dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 6. 2. 1966; srov. také dopis Josefa Krále O. Machotkovi, 14. 12. 1966.

⁷² Dějiny starší české sociologie sice v šedesátých letech nepatřily mezi stěžejní programové body tehdejších sociologů, nebyly však ani zcela zanedbávány [Nešpor a kol. 2014: 345]. Jejich pěstování se chopili především členové (nebo „přidružení členové“) někdejší školy brněnské, kteří asi i vzhledem k dávné rivalitě upřednostňovali vlastní tradici na úkor té pražské; výsledkem byla řada publikací, z nichž nejvýznamnější představují Obrdlíková [1966]; Macků [1968]; Obrdlíková, Slávik [1968]; a tematické číslo *Sociologického časopisu* [1968]. Protože šlo vesměs o upravené přednášky či konferenční vystoupení, Král tyto publikace znal již před jejich vydáním.

⁷³ Obě sic! jdou nejspíš na vrub tiskových chyb; zejména není důvodu se domnívat, že by sama Šiklová pražskou *sociologickou* školu považovala za *socialistickou*.

Otevřenost české společnosti na konci šedesátých let došla již nicméně tak daleko, že *Sociologický časopis* uveřejnil Královo ohrazení vůči tomuto protežování jedné tradice na úkor druhé, a to včetně náležitých informací o Machotkově (předúnorové) politické činnosti, kontrastující s naznačeným Gallovým politickým oportunismem [Král 1969: 398–399⁷⁴]. Podobně se snažil odpovědět i na studii Šiklové, tento rukopis však již tištěn nebyl.⁷⁵ Odpověď Šiklové přitom Král konzultoval s Machotkou – stejně jako si již dříve psali o tomto tématu –, který dokonce uvažoval o vlastní reakci, psané nejen z pozice pamětníka, ale i amerického (světového) sociologa, neboť „světová sociologie šla plně směrem, který jsme my zastávali (ovšem aniž nás následovala), [zatímco] Bláhovým směrem nešla nejen v cizině, nýbrž vlastně ani doma, zvláště u sociologů brněnské školy, kteří jsou v cizině“.⁷⁶ Současně však dokázal I. Arnošta Bláhu a jeho žáky zpětně ocenit, přestože mu stále vadilo Bláhovo moralizování, terminologická nepřesnost a analytická nedostatečnost: „Dnes po letech se mi jeho sociologické práce zdají proniknuty vážností, podepřeny sečtělostí a pracovitostí,“ zatímco v době meziválečných a krátce poválečných diskusí a polemik obou českých sociologických škol jej jednoznačně odsuzoval.

Epistolární diskuse mezi Otakarem Machotkou a Josefem Králem o dějinách české sociologie a pražské škole zvláště tak nebyla jen vzpomínáním a pozitivním sebehodnocením, ale skutečnou ukázkou názorové výměny i vývoje, jímž oba autoři prošli, pozitivně kritickým hodnocením, jež mělo přispívat k budoucí vědecké práci (k současnému hodnocení obou hlavních škol „staré“ české sociologie viz Janák [2013]; Nešpor a kol. [2014: 159–214]). Otakaru Machotkovi však již dopřána nebyla: v červenci 1970 podlehl nemoci, zatímco Josef Král jej přežil ještě bezmála o osm roků – ovšem v nechtěném ústraní, aniž mohl jakkoli přispět české sociologii.

Závěrem

Poválečný český intelektuální a kulturní život se vinou komunistického převratu a následného represivního působení (protagonistů) této ideologie rozpadl přinejmenším do tří vzájemně namnoze disparátních linií: „oficiální“ domácí, disidentské a exilové; tento vývoj postihl i sociologii, jež nadto byla na počátku komunistické vlády zcela vyloučena z československého akademického provozu.

⁷⁴ Článek ovšem musel vyjít s distančním úvodem redakce časopisu a Pavla Machonina, načež následovala polemická odpověď Karla Gally, na kterou již Král odpovědět nemohl. Srov. AAV – Král, kt. 4, i. č. 374, dopis Josefa Krále redakci Sociologického časopisu, 7. 12. 1969.

⁷⁵ Ibid., kt. 16, i. č. 572, dopis Josefa Krále redakční radě AUC – Phil. et his., 31. 3. 1969, jehož součástí je i jedenáctistránková veřejná polemika, jejíž otištění (neúspěšně) požadoval.

⁷⁶ Ibid., kt. 2, dopis O. Machotky Josefu Královi, 30. 6. 1969. Zda Machotka svoji odpověď skutečně napsal, nevíme, každopádně se nezachovala.

Výzkum dějin české (československé) sociologie přitom již pokročil tak daleko, že analyzována byla každá z těchto linií, z objektivních důvodů (nedostatek pramenů, resp. přístupu k nim) však byla nejmenší pozornost věnována té, která se mohla rozvíjet nejsvobodněji, poválečnému, případně dalšímu sociologickému exilu. V případě sociologů různých věkových kohort, kteří opustili Československo záhy po únoru 1948, situaci alespoň dílčí měrou napravuje tento článek.

Jeho hlavní protagonista Otakar Machotka měl přitom nejlepší možné předpoklady, aby se uplatnil v rámci poválečné americké (nebo i světové) sociologické obce, podobně jako se to podařilo zejména mnohým (původem) německým či rakouským sociologům. Machotka však ničeho podobného nedosáhl, nebo přesněji, došlo sice k jeho nikoli nevýznamnému sociálnímu uplatnění v rámci americké sociologické obce (osobní, případně i profesní vazby na oborovou elitu), ne však k meritornímu akademickému uplatnění. Machotka se nestal výraznou osobností tehdejší sociologické elity, jeho dílo fakticky zapadlo; kvantitativně přitom představovalo jenom stín autorovy meziválečné a krátce poválečné produkce, kvalitativně sice bylo v lecčems inovativní a přínosné, nevzbudilo však patřičnou pozornost. Důvody lze spatřovat v kombinaci objektivních a subjektivních faktorů. Machotka sice dobře znal dobový sociologický mainstream (či spíše několik paralelních hlavních proudů), avšak vědomě se s ním neztotožňoval a šel vlastní cestou. Tuto vlastní představu současně nedokázal patřičně „prodat“, pro což neměl vzhledem ke svému zázemí ani institucionální předpoklady. O akademicky lepší zakotvení však záhy přestal usilovat, spokojen s dosaženými metami a nacházející uplatnění spíše v soukromí nebo prostřednictvím vlastního společenského působení, v prakticky prováděné sociální pomoci.

Machotkův profesní odklon od „objektivní“ sociologie k „subjektivní“ sociální psychologii se promítl i v jeho vlastní životní trajektorii, v jejíchž pozdějších fázích ustupoval zájem o veřejné a statusotvorné působení spíše osobnímu uspokojení z vykonaného díla a z něj plynoucí vyrovnanosti. Ačkoli z vnějšího pohledu svým nuceným odchodem do emigrace ztratil výlučné místo mezi (československými) sociology, aniž získal srovnatelné postavení v americké či mezinárodní akademické obci, a v optice komunistických ideologů (jako akademik) skutečně „zahynul“, osobně to tak rozhodně nevnímal nebo spíš nehodnotil jako to podstatné, oč mu nadále šlo. Do posledních dní zůstal vědecky aktivním, šel svou vlastní badatelskou cestou a nenechal se ovlivnit tím, že není aktuálně „módní“; věcně kriticky se přitom vyrovnával i se svými vlastními dřívějšími názory a postoji, stejně jako s odkazem své mateřské pražské sociologické školy a její – ne vždy meritorní – polemikou se školou brněnskou. Tyto proměny, stejně jako různé volby, které během svého poválečného amerického pobytu činil, zároveň ukazují, jak významné jsou i v případě akademických pracovníků jejich osobní, rodinné a sociální zájmy a zázemí; badatelské cíle a vědeckou dráhu jednotlivých osobností nemůžeme posuzovat bez jejich vlivu.

Můžeme jen spekulovat, že Machotkovo uvažování o vlastním životě ovlivnily také tragické osudy jeho dvou blízkých kolegů Zdeňka Ullricha a Františ-

ka Roučka, jejichž emigrace skutečně vedla ke smrti v nepřeneseném významu. S mnohem horšími osobními a profesními předpoklady, než měl Machotka, chtěli-li zůstat v akademické sféře, museli vzít zavděk periferními působišti na africkém kontinentu, jejichž environmentální a snad i sociální podmínky bezpochyby uspíšily jejich skon. Akademická kariéra – či spíše pokus o její záchranu po násilném přerušení kariéry v mateřské společnosti – se jim stala osudnou. Nehledě k tomu, že aktuálně provedený výzkum v řadě ohledů koriguje dosud traktované informace o jejich exilových osudech, musíme i zde zdůraznit prvek osobní volby. Rouček a (zejména) Ullrich se snažili maximálně využít možností nabízených jejich novým prostředím, a třebaže výsledky své vědecké práce již neměli možnost dovést k publikačním výstupům, zjevně nešlo o úsilí zanedbatelné a z jejich osobního hlediska nevýznamné. Jeho tragické ukončení mohlo nicméně právem Otakara Machotku od podobných snah odrazovat.

Vrátíme-li se k názvu této studie, měli komunističtí propagandisté pravdu: všichni čeští sociologové, kteří po únoru 1948 volili exil před (důvodně předpokládanou) ztrátou akademických a často zřejmě i občanských pozic v komunistickém Československu, z vědeckého hlediska „zahynuli“. V mezinárodní konkurenci si nedokázali udržet nebo znovuzískat takové postavení, jaké měli v Československu. Nebyl to ostatně jen případ českých sociologů: v britské a americké akademické obci zůstal marginálním i německojazyčný emigrant z Československa Werner Stark, a to z důvodů strukturně podobných Machotkovu případu, i když Stark mnohem víc publikoval [Das, Strasser 2015; srov. Nešpor a kol. 2013: 366–367]. Výjimku tvořili jen příslušníci nejmladší věkové kohorty, kteří však mohli po formální stránce zapomenout na svá československá studia, neboť „vstupenkou“ do zahraničního akademického světa se jim stalo teprve (znovu-) absolvování tamních univerzit. Hůře nicméně dopadla společnost, jejíž doboví představitelé je z vlasti vyhnali, protože se jejich odchodem do emigrace (nebo marginalizací jejich soupeřníků zůstavších v Československu) připravila o ty nejlepší představitele akademické obce a výsledky jejich odborné práce.

ZDENĚK R. NEŠPOR je sociolog a historik, vedoucí vědecký pracovník Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a profesor Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy. Věnuje se především studiu českých náboženských a církevních dějin v evropském kontextu v období od 18. století do současnosti a dějinám společenských věd. Je autorem dvou set odborných statí a spolu/autorem či editorem dvaceti knih. V poslední době vedl tým, který zpracoval Slovník českých sociologů (Praha: Academia, 2013) a Dějiny české sociologie (Praha: Academia, 2014), se Zdeňkem Vojtíškem vydal Encyklopedii menších křesťanských církví v České republice (Praha: Karolinum, 2015).

Prameny a literatura

- Balog, A., G. Mozetic (eds.). 2004. *Soziologie in und aus Wien*. Frankfurt am Main: P. Lang.
- Becker, H., H. E. Barnes. 1961. *Social Thought from Lore to Science III. Sociological Trends throughout the World to the Start of the Twentieth Century's Seventh Decade*. New York: Dover.
- Beneš, J. 2001. *Moji výbušní zlotvoři. Vzpomínky nejen automobilové*. Praha: Votobia.
- Berger, P. L. 2012. *Dobrodružství náhodného sociologa. Jak vysvětlit svět, a přitom nenudit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bernsdorf, W. (ed.). 1959. *Internationales Soziologenlexikon*. Stuttgart: F. Enke.
- Blumer, H. 1969. *Symbolic Interactionism. Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Bowman, C. C. 1965. „[O. Machotka:] The Unconscious in Social Relations“ [recenze]. *American Sociological Review* 30 (2): 320.
- Bulmer, M. 1984. *The Chicago School of Sociology. Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research*. Chicago: University of Chicago Press.
- Calhoun, C., J. VanAntwerpen. 2007. „Orthodoxy, Heterodoxy, and Hierarchy. ‚Mainstream‘ Sociology and Its Challenges.“ Pp. 337–410 in C. Calhoun (ed.): *Sociology in America. A History*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Cuin, Ch.-H., F. Gresle. 2004. *Dějiny sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Das, R. R., H. Strasser. 2015. „The Sociologist from Marienbad. Werner Stark between Catholicism and Social Science.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (3): 417–444, <https://doi.org/10.13060/00380288.2015.51.3.185>.
- Devátá, M. 2010. „Vysoká škola politická a sociální v systému národní fronty.“ *Východočeské listy historické* 27: 52–63.
- Dubská, I. 1964. *Objevování Ameriky*. Praha: Československý spisovatel.
- Dubská, I. 1966. *Americký rok*. Praha: Československý spisovatel.
- Fic, V. M. 2002. *Československá strana národně sociální v exilu. Nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti*. 23. únor 1948 – 16. březen 1990. Brno: Prius.
- Fleck, Ch. 1999. „Für eine soziologische Geschichte der Soziologie.“ *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 24 (2): 52–65.
- Fleck, Ch. 2007. *Transatlantische Bereicherungen. Zur Erfindung der empirischen Sozialforschung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Fleck, Ch. 2015. *Établierung in der Fremde. Vertriebene Wissenschaftler in den USA nach 1933*. Frankfurt am Main – New York: Campus.
- Hammersley, M. 1989. *The Dilemma of Qualitative Method. Herbert Blumer and the Chicago Tradition*. London: Routledge.
- Helus, Z. 1969. „Otakar Machotka: The Unconscious in Social Relations“ [recenze]. *Sociologický časopis* 5 (2): 226–229.
- Hrubý, P., P. Kosatík, Z. Poustka. 2006. *Rozchod 1948. Rozhovory s českými poúnorovými exulanty*. Praha: Univerzita Karlova.
- Janák, D. 2013. „Brněnská versus pražská sociologická škola. Mýtus a skutečnost.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 49 (4): 577–602.
- Janišová, H. 1998. *Zdeněk Ullrich. Příspěvek k dějinám československé sociologie z let 1945–1949*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Kolaja, J. 1963. „La Sociología Checoslovaca.“ *Revista Mexicana de Sociología* 25: 1095–1125, <https://doi.org/10.2307/3538577>.
- Král, J. 1969. „Několik poznámek k číslu 3/IV 1968 Sociologického časopisu o československé sociologii.“ *Sociologický časopis* 5 (4): 393–402.

- Langer, J. (ed.). 1988. *Geschichte der österreichischen Soziologie. Konstitutierung, Entwicklung und europäische Bezüge*. Wien: Vg. f. Gesellschaftskritik.
- Lepsius, M. R. 1981a. „Die sozialwissenschaftliche Emigration und ihre Folgen.“ Pp. 461–500 in M. R. Lepsius (ed.): *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945. Materialien zur Entwicklung, Emigration und Wirkungsgeschichte*. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 23). Köln: Westdeutsche Vg.
- Lepsius, M. R. (ed.). 1981b. *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945. Materialien zur Entwicklung, Emigration und Wirkungsgeschichte*. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 23). Köln: Westdeutsche Vg.
- Luckmann, B. 1981. „Eine deutsche Universität im Exil. Die ‚Graduate Faculty‘ der ‚New School for Social Research‘.“ Pp. 427–441 in M. R. Lepsius (ed.): *Soziologie in Deutschland und Österreich 1918–1945. Materialien zur Entwicklung, Emigration und Wirkungsgeschichte*. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 23). Köln: Westdeutsche Vg.
- Lüschen, G. (ed.). 1979. *Deutsche Soziologie seit 1945*. (Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, Sonderheft 21). Köln: Westdeutsche Vg.
- Macků, J. 1968. *Vybrané kapitoly z dějin československé sociologie*. Praha: Sociologická akademie.
- Machotka, O. 1932. *K sociologii rodiny. Příspěvek k metodám empirické sociologie – metoda statistická a individuální*. Praha: Státní úřad statistický.
- Machotka, O. 1937. *Americká sociologie. Sociální podmínky vzniku a rozvoje*. Praha: Melantrich.
- Machotka, O. 1946. *Amerika. Její duch a život*. Praha: Melantrich.
- Machotka, O. 1947a. *Socialism českého člověka*. Praha: Česká strana národně socialistická.
- Machotka, O. 1947b. „Úloha podvědomého činitele ve společenském chování.“ *Sociologie a sociální problémy* 7: 172–189.
- Machotka, O. 1949. „Is Sociology a Natural Science?“ *American Journal of Sociology* 55 (1): 10–17.
- Machotka, O. 1950. *T. G. Masaryk*. Washington: Council of Free Czechoslovakia.
- Machotka, O. 1959. „A Contribution to the Theory of Culture Change.“ *Sociology and Social Research* 43 (5): 333–340.
- Machotka, O. 1964. *The Unconscious in Social Relations. An Analysis of Unconscious Processes in Personality, Society and Culture*. New York: Philosophical Library.
- Machotka, O. 1965. *Pražské povstání 1945*. Washington: Rada svobodného Československa.
- Machotka, O. 2001. *Mezi domovem a exilem*. Ed. P. Machotka. Praha: Maroň.
- Machotka, O. s. a. *Unconscious Processes in Social Life. Studies in the Formation of Estimates and Attitudes*. Ed. P. Machotka. Binghamton: State University of New York.
- Maus, H. 1962. *Short History of Sociology*. New York: Philosophical Library.
- Mills, Ch. W. 2002. *Sociologická imaginace*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Musil, J. 2011. „Poslední ročník studentů sociologie po únoru 1948.“ *Lidé města* 13 (3): 373–396.
- Musil, J. 2012. „Chicagská škola a česká sociologie.“ *Lidé města* 14 (3): 395–420.
- Nešpor, Z. R. 2005. „České migrace 19. a 20. století a jejich dosavadní studium.“ *Soudobé dějiny* 12 (2): 245–284.
- Nešpor, Z. R. „Znovuzaložení Společnosti pro sociální bádání v 90. letech 20. století.“ *Lidé města* 10 (1): 37–69.
- Nešpor, Z. R. 2011. *Republika sociologů. Zlatý věk české sociologie v meziválečném období a krátce po druhé světové válce*. Praha: Scriptorium.
- Nešpor, Z. R. 2012a. „Jan Mertl: sociolog-kolaborant, nebo oběť okolností?“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (2): 343–365.

- Nešpor, Z. R. 2012b. „Studium a studenti sociologie v Československu před nástupem komunistického režimu.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 48 (4): 669–696.
- Nešpor, Z. R. 2015a. „Poválečné Spojené státy americké očima českého sociologa. Nepublikovaná reflexe Otakara Machotky v kontextech.“ *Lidé města* 17 (1): 137–175.
- Nešpor, Z. R. 2015b. „Neznámé počátky české sociální psychologie. Otakar Machotka: Úloha nevědomého činitele ve společenském chování.“ *Československá psychologie* 59 (3): 252–288.
- Nešpor, Z. R. 2015c. „Baťov 1940 – první český empiricky podložený výzkum v oblasti sociologie práce.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (2): 279–297.
- Nešpor, Z. R. a kol. 2013. *Slovník českých sociologů*. Praha: Academia.
- Nešpor, Z. R. a kol. 2014. *Dějiny české sociologie*. Praha: Academia.
- Obrdlíková, J. (ed.). 1966. *Brněnská sociologická škola*. Brno: Městský výbor Socialistické akademie.
- Obrdlíková, J., D. Slávik (eds.). 1968. *O koncepci dějin československé sociologie*. Praha – Brno: Socialistická akademie.
- Odložilík, O. 2003. *Deníky z let 1924–1948 II. 1939–1948*. Ed. M. Sekyrková. Praha: Výzkumné centrum pro dějiny vědy.
- Petrusek, M. 2000. „Co bylo, když sociologie nebyla. Osudy zakázané a zhanobené vědy 1948–1963.“ Pp. 35–49 in H. Barvíková (ed.). *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Praha: Archiv AV ČR.
- Petrusek, M. 2011. *České sociální vědy v exilu*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Rosenmayr, L., E. Köckeis (eds.). 1966. *Sociology in Austria. History, Present Activities and Projects*. Graz – Köln: H. Böhlau.
- Roucek, J. S. (ed.). 1949. *Slavonic Encyclopaedia*. New York: Philosophical Library.
- el Saaty, H., G. K. Hirabayashi. 1959. *Industrialization in Alexandria. Some Ecological and Social Aspects*. Cairo: American University.
- Shibutani, T. 1966. „Machotka, O.: The Unconscious in Social Relations“ [recenze]. *American Journal of Sociology* 71 (6): 727–728, <https://doi.org/10.1086/224233>.
- Schelle, K. 2009. „František Rouček.“ Pp. 305–306 in P. Skřejpková. *Antologie československé právní vědy v letech 1918–1939*. Praha: Linde.
- Skovajsa, M. 2015. „Předčasná syntéza. Kritické poznámky o jedné důležité knize.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 51 (5): 849–869.
- Smith, D. 1988. *The Chicago School. A Liberal Critique of Capitalism*. New York: St. Martin's Press.
- Sociologický časopis. 1968. [Tematické číslo k dějinám československé sociologie]. *Sociologický časopis* 4 (3): 259–426.
- Steinmetz, G. 2007. „American Sociology before and after World War II. The (Temporary) Settings of a Disciplinary Field.“ Pp. 314–366 in C. Calhoun (ed.). *Sociology in America. A History*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Suchý, Č. 1952. „Vysmívali se bídě – Obraz ‚zlatých‘ časů – Tak se žilo.“ *Rudé právo* 32–33 (41, 17. 2. 1952): 6.
- Šiklová, J. 1968. „K dějinám pražské sociologické školy mezi světovými válkami.“ *Acta Universitatis Carolinae – Phil. et His.* 4: 13–25.
- Štrbáňová, S., A. Kostlán (eds.). 2011. *Sto českých vědců v exilu. Encyklopedie významných vědců z řad pracovníků Československé akademie věd v emigraci*. Praha: Academia.
- Taussigová, E. 1940. „Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung“ [recenze]. *Sociological Review* 32 (1–2): 131–133.
- Tomeš, J., A. Léblová a kol. 1992. *Československý biografický slovník*. Praha: Academia.
- Ullrich, Z. (ed.). 1938. *Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung*. Prag: Soziologie und Soziale Probleme.

- Vaváková, B., Z. Strmiska. 1990. „Sociology in Czechoslovakia.“ Pp. 65–110 in J. T. Kolaja. *Man Singh Das: Glimpses of Sociology in Eastern Europe*. New Delhi: Prints India.
- Voříšek, M. 2012. *The Reform Generation. 1960s Czechoslovak Sociology from a Comparative Perspective*. Praha: Kalich.